

Четова Н. Й.,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ МІСТИКА В ПОЕТИЧНОМУ СВИТОГЛЯДІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА: РЕКОНСТРУКЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЗМІСТУ

Стаття присвячена дослідженню структури художнього концепту. Автор реконструює структуру художнього концепту містика, зокрема вводить до його складу інтенціональний шар, який експлікує причину звернення Дж.Р.Р.Толкіна у своїх творах до певного поняття.

Ключові слова: концептуальний простір, художній концепт, фрейм, концептуальна метафора, інтенціональний шар.

Статья посвящена исследованию структуры художественного концепта. Автор реконструирует структуру художественного концепта мистика, в частности вводит в его состав интенсиональный слой, который эксплицирует причину обращения Дж.Р.Р.Толкина в своих произведениях к определенному понятию.

Ключевые слова: концептуальное пространство, художественный концепт, фрейм, концептуальная метафора, интенсиональный слой.

The article is devoted to the investigation of structural peculiarities of the literary concept. The hierarchical structure of the literary concept *MYSTICISM* (mainly its three layers) being an essential component of the imaginary space in poetics of J.R.R.Tolkien's works is being reconstructed. The notional layer, concerning the comprehension of mysticism, is represented as a frame. The figuratively associative (or image bearing) layer, reflecting the perception of mysticism, is rendered by a set of conceptual metaphors. The intentional layer, explaining the reason of J.R.R.Tolkien's use of a certain notion in his works, enters the structure of the investigated literary concept as a field of intentional attributes.

Key words: conceptual space, literary concept, frame, conceptual metaphor, intentional layer.

З розвитком когнітивних досліджень семантики художнього тексту (О.П. Воробйова, Л.І. Белехова, І.М. Колегаєва, О.М. Кагановська, В.Г. Ніконова) в поле зору сучасних вітчизняних лінгвістів дедалі частіше потрапляють концепти, які характеризують авторський вибір концептуальних пріоритетів і формують індивідуально-авторську картину світу в художньому творі [9, с. 170]. У ракурсі когнітивної парадигми дослідження семантики художнього тексту такі концепти розглядаються як "одиниці свідомості поета чи письменника, що отримують свою репрезентацію в художньому творі чи сукупності творів і виражають індивідуально-авторське осмислення предметів та явищ" [3, с. 6], як "складні ментальні утворення, що належать ... індивідуальній свідомості, ... психоментальній сфері певного етнокультурного співтовариства" [8, с. 41-42]. Попри різноманітні теоретичні погляди вчених щодо сутності художніх (поетичних, текстових, індивідуальних, авторських) концептів, їх статус та зміст все ж перебувають у стадії осмислення.

Мета статті – реконструювати зміст художнього концепту (ХК) містика як одного з ключових концептів уявного у творах Дж.Р.Р.Толкіна. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: описати процедуру реконструкції ХК містика; розглянути структуру аналізованого концепту та розкрити його зміст; виявити причину введення Дж.Р.Р.Толкіном містики до концептуального простору своїх творів через виокремлення та аналіз інтенціонального шару ХК містика.

Концептуальний простір художнього твору – це ще один з аспектів (поряд із жанровим, текстовим і мовним) реалізації картини світу у творах певного письменника [9, с. 24]. Концептуальний простір творів Дж.Р.Р.Толкіна формують художні концепти, які відображають світогляд автора, який у свою чергу базується на історичних й культурних традиціях його епохи, інтегрованих у літературному творі нового жанру, утвореного шляхом синтезу літературних стилів і жанрів. Концепт як складне ментальне утворення має певну структуру. Досліджуючи художній концепт, Н.С. Болотнова робить акцент на зв'язок предметного, образного та асоціативного шарів [4]; І.А. Тарасова пропонує аналізувати в його структурі ще понятійний, символічний та оцінний шари [11, с. 75]. В.Г. Ніконова розглядає предметно-почуттєвий, образно-асоціативний та смисловий шари [9]. Маючи справу з художнім твором, вважається за доцільне застосування методики поетапної реконструкції ХК, запропонованої В.Г. Ніконовою [10], що уможливило виділення ключових художніх концептів, серед яких ХК містика є одним з найчастотніших за кількістю контекстних експлікацій.

Аналіз словникових дефініцій та контекстних експлікацій сприяли визначенню інформативного наповнення ЛСП "містика" [13, с. 102-103], що стало основою для фрейму предметно-почуттєвого шару ХК містика. Наприклад, у реченнях "You were in gravest peril while you wore the Ring, for then you were half in the *wraith-world* yourself, and they might have seized you." [18, с. 234]; та "... cold and hard and solid it *seemed* to his touch in a *phantom world* of horror..." [19, с. 338] містичним виступає хронотоп, а також незрозуміле сприйняття героя. "The dark shadow had passed, and a fair *vision* had visited him in this land of disease." [19, с. 242] містить інформацію про містичну істоту (*shadow*) та містичне явище (*vision*).

Озброєний ґрунтовним арсеналом мовних засобів увиразнення таємничості, небезпеки та надприродного для позначення містики у циклі про Середзем'я, Дж.Р.Р.Толкін задля створення містичних обставин використовує наступні слова та словосполучення: *gathering darkness* [18, с. 92], *moans* [19, с. 20], *eerie noises / sounds, shrill cries, wild howls of laughter* [18, с. 302], *light approaching* [18, с. 332], *echoing paths* [17, с. 199], *whispering* [18, с. 121], *footsteps approaching* [20, с. 185], *characters trapped* [18, с. 129], *the grey light grows suddenly more full* [17, с. 280], *baying of distant dogs (or wolves)* [17, с. 169], *dead silence* [17, с. 179], *thunder and lightning* [17,

с. 67], цілими реченнями на зразок “*Barrow-wights walked in the hollow places with a clink of rings on cold fingers, and gold chains in the wind.*” [18, с. 141] та ін.

Таким чином, аналогічна логічно впорядкована інформація щодо містики може бути представлена у вигляді фрейму (рис. 1):

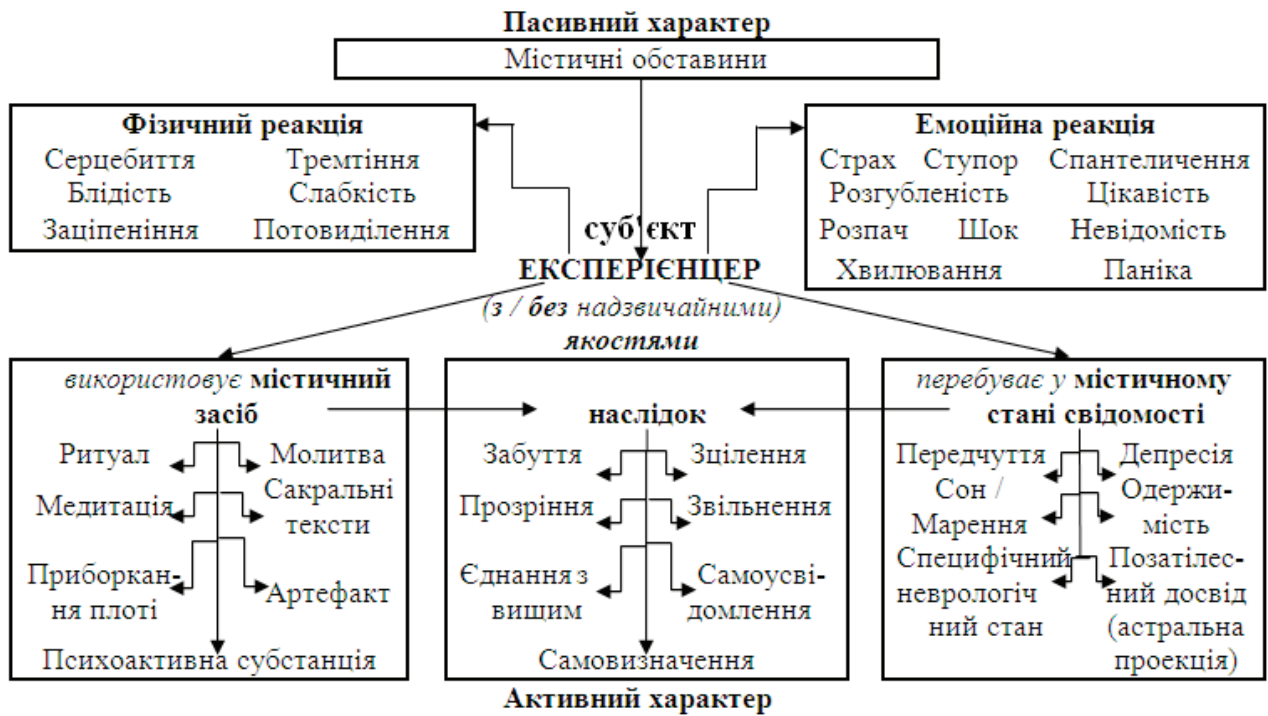

Рис.1. Фрейм предметно-почуттєвого шару художнього концепту містика

Передаючи зміст побудованого фрейму ХК містика у вигляді пропозицій, виявляємо базові знання про містику, упереджені у творах Дж.Р.П.Толкіна: *містика як феномен спричиняється певними обставинами та / чи діями, виявляється у фізичному й емоційному станах експерієнцера, наслідком чого є переосмислення ним навколишньої дійсності та експансія його свідомості.*

Виявлення індивідуально-авторських асоціацій, які знайшли своє відображення в контексті кількох концептуальних метафор (КМ), уможливило формування образно-асоціативного шару ХК містика. Наприклад, у реченні “*They began to feel that all this country was unreal, and that they were stumbling through an ominous dream that led to no awakening.*” [18, с. 132] містика роз’яснюється одразу двома концептуальними метафорами: MYSTICISM IS DREAM / VISION та MYSTICISM IS OMEN. Наступний приклад ілюструє реалізацію містики через пророцтво: “*But it is foreboded that that will only be when we have both lost all that we now have.*” [19, с. 80], яке у контексті уявного, містичного відображена КМ MYSTICISM IS PROPHECY. КМ MYSTICISM IS DOOM / FATE реконструйовано з “*But his life is charmed, or fate spares him for some other end.*” [19, с. 268], де містика проявляється через наміри долі щодо героя. За аналогічною процедурою виокремлено наступні концептуальні метафори, сконструйовані в концептуальну метафоричну схему, яка представляє образно-асоціативний шар ХК містика (рис. 2).

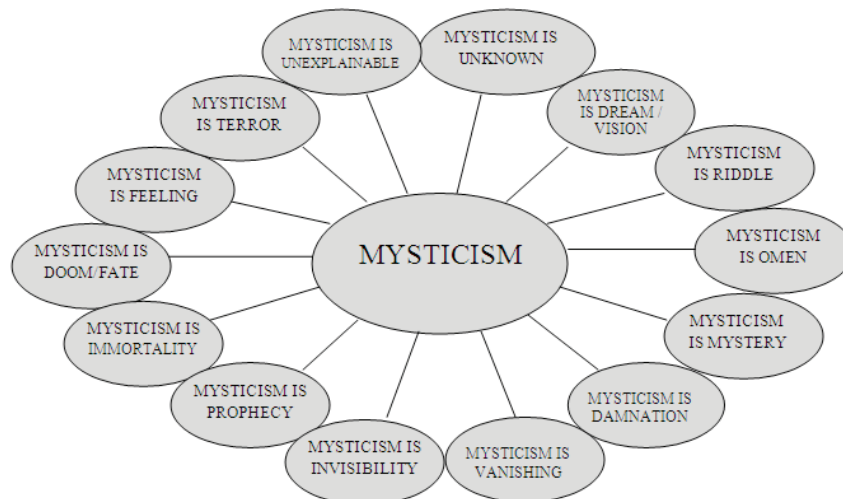

Рис. 2. Образно-асоціативний шар художнього концепту містика

У художньому світі Толкіна містика отримує індивідуально-авторську інтерпретацію: це зв'язок із по-тойбічним світом і надприродними силами, надприродні явища, духовна практика, вихід за межі людської свідомості та її резонанс.

З приводу мовної актуалізації Л. Брендт зазначає, що: “Художня мова удвічі значима: мовні знаки на сторінках мають на увазі що-небудь в звичайному, прямому сенсі і, на додаток до цього, вони уведені [до тексту] з певним наміром; якщо вони з'являються на сторінці, значить вони мають там бути.” [15]. Спираючись на твердження О.М. Кагановської про те, що “мотив із закладеним у ньому акціональним кодом утілюється в авторській інтенції, а сама авторська інтенція із закладеними в ній мотивом та акціональним кодом – у текстовому концепті” [5, с. 7], ми наголошуємо на тому, що художній концепт обумовлений авторським задумом і формується на основі інтенціональної природи ментальних процесів [1, с. 51-52], спрямованих на семантику актуалізованих в мові вербалізаторів ХК. Відтак ми пропонуємо виокремити ще один шар ХК – інтенціональний шар, який передавав би авторський намір, прагматику щодо звернення саме до того чи іншого поняття.

Розглянемо розкриття цільової установки концептуального змісту у інтенціональному шарі ХК містика. Для визначення інтенціональних атрибутів застосовується інтен-аналіз тексту [2], під час якого до уваги береться його якісне наповнення, тобто не те, про що каже автор (пор. контент-аналіз), а те, що він намагається донести. Так, в реченні “*Saruman's face grew livid, twisted with rage, and a red light was kindled in his eyes.*” [19, с. 188] контекст текстової аномалії (термін Л.В. Короткової [7]) відтворює сферу містичного, а червоний колір свідчить про небезпеку – звідси причина, намір уведення містики – **попередити** про певні події. Містичний контекст текстової аномалії (МКТА) речення “*Suddenly a sword flashed in its own light.*” [17, с. 76] є **попередженням** про певні зміни. В МКТА “*At that he woke up with a horrible start, and found that part of his dream was true.*” [17, с. 71] віщий сон **попереджав** про небезпеку. МКТА “*You were in gravest peril while you wore the Ring, for then you were half in the wraith-world yourself, and they might have seized you.*” [18, с. 234] також вербалізує **застереження** про небезпеку. В реченні “*Though he had found out that the thing needed looking after; it did not seem always of the same size or weight; it shrank or expanded in an odd way, and might suddenly slip off a finger where it had been tight.*” [18, с. 56] містичні події вказують на приховані якості речей, про які власнику раніше не було відомо. Цим та подібними контекстами автор прагне привернути увагу читача до непомітних на перший погляд обставин чи особливостей, до прихованого потенціалу, які в майбутньому можуть відігравати важливу роль. Таким чином реалізується інтенція **підказки** щодо розширення меж звичного сприйняття. Реченнями “*What you will see, if you leave the Mirror free to work, I cannot tell. For it shows things that were, and things that are, things that yet may be.*” [18, с. 377] та “*Dreams and legends spring to life out of the grass.*” [19, с. 36] Дж.Р.Р.Толкін **нагадує** читачам про силу бажання, яке має здатність матеріалізуватися та часом творить дива. Реченням “*It is hard to be sure of anything among so many marvels.*” [19, с. 40] письменник ніби **радить** бути обачливим до всього, адже навколишній світ зазнав значних змін: “*The world is all grown strange.*” [ibid.]. Реченням “*I tarried there in the ageless time of that land where days bring healing not decay.*” [19, с. 106] автор ніби сам зізнається, що фантазія (тут уявна містична місцевість “*the ageless time of that land*”) – це втеча від реальності, що приносить цілєння та забуття, чим **спонукає** читачів полинути у світ фантазій.

Таким чином, повторне переосмислення містичних контекстів текстової аномалії із залученням методик лінгвістичної прагматики дали змогу виявити головні інтенціональні атрибути (табл.1), які у своїй сукупності формують інтенціональний шар ХК містика, представлений у вигляді польової структури з інтенційональним атрибутом-домінантою в центрі (рис.3).

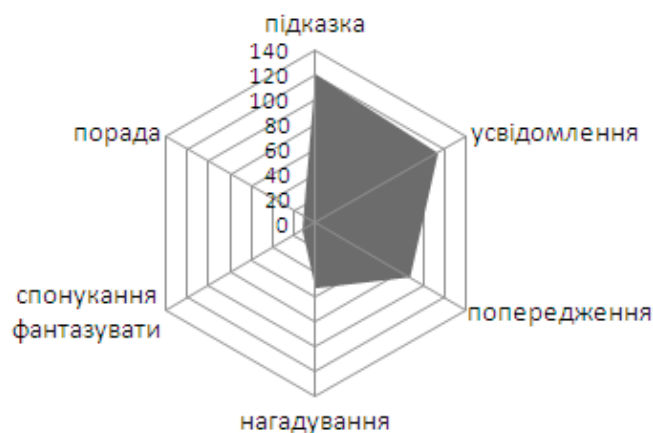

Рис. 3. Інтенціональний шар художнього концепту містика

Таблиця 1

Ієрархія інтенціональних атрибутів ХК містика за частотністю виявлення

№ п/п	інтенціональний атрибут	к-сть
1.	підказка	121
2.	усвідомлення	114
3.	попередження	88

4.	нагадування	53
5.	спонукання фантазувати	12
6.	порада	11
Всього		399

Так, вводячи до своїх творів містику Дж.Р.Р.Толкін з самого початку прагне привернути увагу читача до прихованих смислів, невідомих внутрішніх потенціалів та одвічних істин через попередження, нагадування, підказки, завдяки чому приходять усвідомлення справжньої природи буття. Через містику автор намагається донести й певні поради, а також, привідкривши завісу невідомого та незбагненого, спонукає читача до занурення у світ фантазій. Таким чином, через інтенціональні атрибути розкриваються причини звернення Толкіна до містики у своїх творах, його індивідуально-авторське розуміння сутності містики, її статусу та ролі в житті людини. Звідси випливає, що авторська інтенція – це той фактор, якій обумовлює відбір мовних одиниць, які реалізуються у тексті як одиниці художньої комунікації [12, с. 137; 14, с. 295] та слугують умисно направленою концептуалізацією художнього тексту [6, с. 5]. Отже, в когнітивній науці, яка на даному етапі розвитку обмежується маніпулюванням символами і залишає інтенціональність за бортом [16, с. 11], інтенціональний аспект когнітивних досліджень семантики художнього тексту відкриває нові перспективи бачення художніх творів, зокрема авторських когнітивних інтенцій в них та інтенціонального потенціалу власне самих творів. Перспективний вважається дослідження інтенціональних шарів інших ключових ХК у творах Дж.Р.Р.Толкіна з метою виявлення найчастотніших спільних інтенціональних атрибутів, які розкриють концептуальні пріоритети авторської інтенції.

Література:

1. Алимуратов О.А. Значение, смысл, концепт и интенциональность: система корреляций. // Межвуз. науч. альманах "Язык. Текст. Дискурс." – Ставрополь : Ставроп. гос. пед. ин-тут, 2005. – Вып. 3. – 310 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Підручник. – К. : Академія, 2011. – 304 с.
3. Беспалова О. Е. Концептосфера поэзии Н. С. Гумилева в ее лексическом представлении: Автореф. дис.... канд. филол. наук. – СПб., 2002. – 24 с.
4. Болотнова Н. С. Поэтическая картина мира и ее изучение в коммуникативной стилистике текста. // Сибирский филологический журнал. – 2003. – № 3-4. – С. 198-207.
5. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі франц. романістики середини ХХ ст.): Автореф. дис.... д-ра філол. наук. – К., 2003. – 32 с.
6. Карелова И. И. Национальная концептосфера и идиоконцептосфера (на материале произведений Л.Е. Улицкой): Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Волгоград, 2009. – 20 с.
7. Короткова Л. В. Семантико-когнітивний та функціональний аспекти текстових аномалій у сучасній англійській художній прозі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 20 с.
8. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория. // Мир русского слова. – 2000. – № 4. – С. 39-45.
9. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: Монографія. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
10. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації. // Вісник ЧНУ. Серія "Філологічні науки". – № 69. – Черкаси, 2005. – С. 47-55.
11. Тарасова И. А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля. // Вестник Самарского ун-та. Языкознание, 2004. № 1. // http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2004webSI/yaz/2004SI_1601.html
12. Ушакова Т. Речь как когнитивный процесс и как средство общения. // Когнитивная психология. – М. : Наука, 1986. – С. 131-143.
13. Четова Н.Й. Лексико-семантичне поле "уявне" в циклі про Середзем'я Дж. Р. Р. Толкіна. // Наукові записки НУ "Острозька академія". Серія "Філологічна". – Випуск 30. – Острог : Вид-во НУ "Острозька академія", 2012. – 312 с. – С.100-103.
14. Шаронова А.В. Деякі лінгвостилістичні особливості представлення авторської інтенції в художньому тексті. // Тези доповідей XI наукової конференції "Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація". – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 326 с. – С. 295-296.
15. Brandt, Line & Brandt, Per Aage. Cognitive poetics and imagery // European Journal of English Studies, Volume 9, Issue 2, 2005. – PP.117-130.
16. Lieb H.-H. Sprache und Intentionalität: Der Zusammenbruch des Kognitivismus. // R. Wimmer ed. Sprachtheorie: Der Sprachbegriff in Wissenschaft und Alltag. – Düsseldorf : Schwann, 1987. – S. 11-76.
17. Tolkien J.R.R. The Hobbit. – London: Harper Collins Publishers, 2006. – 390 p.
18. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring. – Boston – New York : Houghton Mifflin Co., 2001. – 424 p.
19. Tolkien J.R.R. The Two Towers. – Boston – New York : Houghton Mifflin Co., 2001. – 352 p.
20. Tolkien J.R.R. The Return of the King. – Boston – New York : Houghton Mifflin Co., 2001. – 440 p.